

INFINITIIVI JA SEN INFINIITTISYYS

LAURA VISAPÄÄ

VÄITÖKSENALKAJAISESITELMÄ
HELSINGIN YLIOPISTOSSA
23. ELOKUUTA 2008

Melko tarkkaan puoli vuotta sitten, helmikuun 13. päivänä, istuin berliiniläisessä elokuvateatterissa ja koin pienen ihmeen. Olin saapunut katsomaan Madonnan ohjaamaa elokuvaa *Filth and Wisdom*, ja muutaman penkkirivin päässä, keskellä tavallista festivaaliyleisöä, istui ohjaaja itse. Tilanne oli jännittävä ja outo, sillä tavallisessa maailmanjäsenyyksessämme Madonna ei kuulu katsomoon: hän ei ole kanssakokija vaan lavalle sijoittuva huomion keskipiste, se objekti, johon katse tarkentuu. Helmikuussa elokuvateatterissa maailma jäsenyi hetkeksi uudelleen: se, joka kuului lavalle, oli yhtäkkiä katsomossa, poissa totutulta paikaltaan.

Kognitiivisessa kielentutkimuksessa puhutaan merkitysten hahmottumisesta usein lava- ja katsomometaforiikan keinoin. Myös kielessä on sellaisia elementtejä, jotka asettuvat perustapauksessaan erityisen huomion kohteeksi, metaforisesti siis lavalle. Toisinaan kielelliseen merkitykseen vaikuttavat osatekijät voivat olla vaikeammin havaittavissa, jolloin niiden sanotaan olevan »katsomossa»: ne vaikuttavat ilmauksen tulkintaan, mutta eivät nouse päähuomion kohteeksi. Kielenkäyttäjällä on tämän Ronald Langackerin teatterimetaforan mukaan aina katsomossa ja lava on se kielellinen maisema, jonka puhuja ilmauksillaan luo. Kieli tarjoaa kuitenkin erilaisia keinoja, joilla puhujat jatkuvasti osoittavat lavalle hahmottamansa asetelman suhdetta katsomoon. Tällaisten keinojen avulla puhujat voivat nostaa lavalle myös esimer-

▷

kiksi itsensä ja muita meneillään olevan puhetahtuman osapuolia.

Suomen kielen itsenäiset A-infinitivikonstruktiot ovat erikoistuneet jäsentämään lavan ja katsomon suhteita toisin kuin muut suomen kielen konstruktiot: ne siirtävät lavalle kanonisoidut elementit pois päähuomion kohteesta ja mahdollistavat siten ”katsomomerkitysten” etualaistumisen. Lektiossani pyrin avaamaan tämän määritelmän ja tuomaan esiin sen asiaintilojen vaihtoehtoisen jäsenysmallin, jonka itsenäiset infinitivikonstruktiot käyttäjilleen avaavat.

Ohjaaja Jussi Helmisen työtä on pakko ihaillla. Tehdä nyt eläväksi tämmöisen aforismikokoelma! Janon toiminnot ovat pelkistetyn arkkityyppisiä, visuaalisuus hallittua, näyttelijäntyö tarkkaa. (Helsingin Sanomat)

Kieltä käyttäessään puhujat joutuvat tekemään samanlaisia valintoja kuin käsikirjoittaja pöytänsä ääressä: jokaisen lauseen muodostaessaan heidän on päätettävä, keneistä puhutaan, kuka jätetään vähemmälle huomiolle, mihin aikaan kuvaus sijoittuu ja mistä näkökulmasta tapahtumat esitetään.

Ajatellaan hetken ajan, että te kaikki läsnäolevat katsomossa istuvat ihmiset edustatte kielenkäyttäjiä, ja me täällä – kustos, vastaväittäjä ja minä – sitä tilannetta, jota te ryhdytte lauseillanne kuvaamaan. Tilanne on sama, mutta jokainen teistä voisi kuvailla ja jäsentää sitä hieman eri tavoin valitsemalla ilmaukseensa eri osatekijöitä. Joku ehkä haluaa nostaa esiin vain yhden ihmisen: *Marja-Leena Sorjonen toimi Arppeanumissa vastaväittäjänä.* Joku ehkä nostaisi esiin väittelijän tai vaikkapa kustos ja väittelijän yhdessä ja joku voisi kuvata tilannetta yleisellä tasolla todeten, että *Arppeanumin luentosalin kateederil-*

la oli ihmisiä. Vastaavasti jokainen voisi suhteuttaa kuvauksensa eri tavoin ajan ilmaistamiseen ja esimerkiksi siihen, miten todenmukaisiksi tai välttämättömiksi kuvattavat asiointilat hahmottuvat.

Kuvattavana olisi siis periaatteessa sama tilanne, mutta jokainen voisi antaa sille erilaisen merkitysjäsenyyksen sen perusteella, mitä osatekijöitä nostaisi lavalle. On huomattava, että edellä mainitsemani lava-käsite viittaa kielenkäyttöön abstraktiona eikä tähän lavaan, jolla me seisomme. Vaikka nimittäin käyttäisitte minkälaisia ilmauksia tahansa, kustos, vastaväittäjä ja minä pysyisimme reaali maailmassa paikoillamme. Kielen metaforisella näyttämöllä voisitte kuitenkin monitoroida eli käsitteistää tilannetta halujenne mukaan, poistella haluamianne henkilöitä sekä siirrellä meitä ajassa ja tilassa sen mukaan, minkä katsoisitte kommunikatiivisten päämäärienne kannalta tarpeelliseksi.

Se, että suhteutamme asiointiloja tiettyihin ihmisiin tai muihin olioihin, aikaan ja esimerkiksi asiointilojen todenmukaisuuteen, on kiteytynyt suomen kielioppiin systemaattisella, perustavanlaatuisella ja hienovaraisella tavalla. Suomen kielen lauseet sisältävät nimittäin aina persoonassa, tempuksessa ja moduksessa taipuvan finiittiverbin, joka kiinnittää kuvaukset maailmassa havaittaviin entiteetteihin sekä niihin ajallisiin ja modaalisiin suhteisiin, joihin nämä asettuvat. Hienovaraisemmalla ja huomaamattomammalla tavalla kuin äsken antamani esimerkit ne nostavat lavalle tiedon siitä, kuka tai mikä tekee tai on, ja siitä, millaiseksi kuvauksen aikarakenne tai esimerkiksi sen mahdollisuus tai välttämättömyys hahmottuu.

Samalla kun finiittilauseet organisoivat lavalle kuvatun tilanteen, ne suhteuttavat sanottua vallitsevaan puhetilanteeseen eli jäsentävät lavan ja katsomon suhteita. Palataan äskeiseen esimerkkiin. Kuvatessanne

käsillä olevaa väitöstilannetta joutuisitte valitsemaan paitsi sen, miten meidät hahmotatte, myös sen, miten suhteutatte kuvauksen meneillään olevaan puhetilanteeseen ja esimerkiksi itseenne. Jos sanoisitte *Seurasin väitöstä väsymyksestä huolimatta*, nostaisitte itsenne lavalle huomion kohteeksi: yksikön 1. persoonan verbintaivutus verbissä *seurasin* viittaa teihin puhujina ja nostaa teidät lavalle huomion kohteeksi, ja vastaavalla tavalla verbin imperfektimuotoisuus osoittaisi kuvauksen puhehetkeä aiemmas. Suomen kielen lauseisiin tällainen suhteutusasetelma on kanonisoitunut eikä sitä periaatteessa voi paeta: käyttäessämme finiittilauseita luomme erilaisia kuvaelmia lavalle ja samalla jäsenämme näiden kuvaelmain suhdetta puhetilanteeseen.

Tällainen ilmausten ja puhetilanteen toisiinsa kytkeminen, jota kutsutaan kognitiivisessa kielentutkimuksessa ankkuroinniksi ja jota perinteisesti on analysoitu ennen kaikkea kielenkäytön deiktisyytenä, on koko erittelevän ja monimutkaisen analyttisen maailmankuvamme perustassa. Juuri tämän mekanismin ansiosta kieli on sitä mitä se on: sen avulla puhujat voivat asettaa puhetilanteen osallistajat tietynlaiseen asemaan suhteessa toisen asteen lingvistiseen todellisuuteen, puhua muistakin kuin itsestään ja siirtyä sulavasti ajasta ja näkökulmasta toiseen. Samalla finiittisyys kuitenkin ohjaa meitä sovittamaan kokemuksiamme lauseen pakollisesti ilmaiseisiin kategorioihin ja siitä tulee meille maailmankuva, ideologia. Jokainen finiittinen kielenkäyttötapahtuma vahvistaakin tiettyihin ajan hetkiin, tekemisen tapaan ja yksittäisiin entiteetteihin kiinnittyvää maailmanhahmotusta.

»Mutta toista vartokoon Simeoni. Ah! hän voidelkoon selkänsä karhun-ihralla, ennenkuin rohkenee aukaista oveamme. Hän

tarvitsee, tarvitsee totisesti! Myydä viina, ja koska krouvari on sen oikein ehtinyt sekoittamaan peräloroksi, ostaa se takaisin moninkerroin kalliimpana, ja lioittaa sitten samaan sikuriveteen ja tyyriisen, tyyriisen makuvariin ruissäkit aina viimeiseen jyvään asti, sanalla sanoen: kaikki mitä rattailta heltii, menettää viinaan, siirappijuomaan, vehnäpulliin ja prenikoihin. Ah! ken olis sitä Simeonista luullut?» (Kivi, Seitsemän veljestä)

Väitöstutkimuksessani olen halunnut kuvata sellaisia kielellisiä rakenteita, jotka murtavat lauseen meille vakiinnuttamaa asiointilojen ja puhetilanteen jäsenyyksen mallia. Tutkimukseni on kohdistunut itsenäisiin infinitiiveihin, tarkemmin sanottuna infinitiivin perusmuotoon eli niin sanottuun A-infinitiiviin, sellaisiin muotoihin kuin *pestä, tiskata, ajatella* ja *runoilla*. Jo tällaisten muotojen mainitseminen herättää ajatuksen osasista, kokonaisuutta kaipaavista komponenteista, sillä eihän esimerkiksi *ajatella* ole sellaisenaan yhtään mitään, se kaipaa finiittistä verbiä, joka antaisi sille mielekkään tulkinnan: vaikkapa *saa ajatella* tai *voi ajatella*. Tämä täyttöoperaation tarve, taipumuksemme nähdä vain finiittinen kokonaisuus, on kuitenkin lauseen ideologian ohjaamaa, ei ainoa mahdollinen tapa puhua maailman asiointiloista. Infinitiivien muodostamia lausekkeita käytetäänkin myös sellaisenaan, ja – monien muiden lauseen täydellisyyttä uhmaavien kielenainesten tavoin – niiden itsenäinen käyttö avaa näin pääsyn vaihtoehtoiseen kielelliseen jäsenyykseen.

Kun infinitiivejä tarkastelee itsenäisenä, ne hahmottuvat ontologisesti hyvin samantyyppisiksi yksiköiksi kuin lauseet. Molemmat hahmottavat nimittäin itsenäisiä verbikuvauksia, jotka rakentuvat kuvausta hallitsevasta ”pääverbistä”, joka saa erilaisia täydennyksiä ja määritteitä (esim. *Juoksin nopeasti kauppaan* vs. *Juosta nopeasti kauppaan*). Infinitiivikonstruktiot

eroavat kuitenkin finiittilauseista sikäli, ettei niissä käytettyyn verbiin liity persoona-, tempus- eikä modustaivutusta. Ne eivät toisin sanoen nosta lavalle näkyviin ilmauksen suhdetta persooniin, aikaan ja modalisuuteen, eivätkä ne näin ankkuroi ilmauksia kielelliseen käyttöyhteyteensä. Tällaisen taivuttamattomuuden voisi ajatella merkitsevän epäanalyyttistä, epäsensitiivistä maailmanhahmotusta – esitetäänhän alkeellista kielitaitoa usein juuri taivuttamattomien verbinmuotojen kautta. Infinitiivien itsenäinen käyttö on kuitenkin merkityksellisesti motivoitua: niiden kautta voidaan tarkastella asiointiloja erilaisesta näkökulmasta kuin finiittilauseilla – esimerkiksi yksittäisistä ihmisistä ja ajasta irtautuen.

Jos kuvaisitte tätä väitöstilannetta itsenäisellä infinitiivikonstruktioilla, käytössä voisi olla esimerkiksi ilmaus *Seistä kateederilla ja yrittää sanoa jotain järkevää* tai *Joutua nyt raahautumaan yliopistolle varhain lauantaiaamuna*. Vaikka ehkä kuvaisitte ensimmäisellä konstruktiolla minun tilannettani ja jälkimmäisellä omaanne, rakenteellisesti lausumat muistuttavat toisiaan: kumpikaan ei nosta kieliopin keinoin lavalle inhimillistä kokijaa eikä siten spesifioi, kenen kokemuksesta on kyse. Rakenteet olisivat paljaita ja merkitsemättömiä myös suhteessa aikaan ja modalisuuteen. Lavalla olisikin näin pelkkä asiointilan idea: *seistä kateederilla ja yrittää sanoa jotakin järkevää*.

Nämä lauseet, isän käsitys rehellisyydestä; epäilemättä varmasti isä uskoi tekevänsä suoraselkäisesti ja oikein.

Luennoida rohkeudesta, Jussi ajattelee, toimia sitten noin. Pyhä viha on kauan sitten laimentunut, hävinnyt melkein kokonaan, mutta hän muistaa omat ajatuksensa, haluaa muistaa ne. (Itkonen, Kohti: 77)

Sellaisetkin ilmaukset, jotka eivät viittaa puhetilanteeseen millään ilmeisillä keinoilla, saavat kuitenkin tulkintansa puhetilanteesta käsin, toisin sanoen indeksisesti. Vaikka *seistä kateederilla ja yrittää sanoa jotain järkevää* tai *luennoida rohkeudesta* eivät kiinnity kieliopin kautta osallistujiin eivätkä aikaan, tiedämme niiden silti kuvaavan yleistävästi inhimillistä kokemusta jonkun ihmisen näkökulmasta ja tulkitsemme niiden relevanssin suhteessa johonkin tiettyyn ajan hetkeen. Myös itsenäisillä infinitiiveillä puhutaankin aina ihmisistä, ajasta ja modaalisisista ilmiöistä, mutta näiden oikea tulkinta löydetään vain katsomosta, koska lavalle ei periaatteessa ole profiloitu mitään. Itse asiassa juuri se, ettei verbinmuodossa ole kieliopillisia jälkiä ilmauksen ja puhetilanteen suhteesta, nostaa korosteiseksi konstruktion ja sen käyttökontekstin kokonaisvaltaisen indeksisen suhteen. Verbien taivuttamattomuutta ei näin voida selittää tiedon ”puuttumisena” vaan erityisenä keinona jäsentää ilmauksen ja sen kontekstin suhdetta: itsenäisten infinitiivikonstruktioiden rakenne motivoituu siitä, että ne palvelevat persoonattomina, tempuksettomina ja moduksettomina parhaiten tiettyjä affektisia vuorovaikutustehtäviä.

Mitä nämä tehtävät sitten ovat? Olen analysoinut infinitiivien semanttista rakennetta ja niihin kytkeytyviä indeksisiä funktioita yksityiskohtaisesti väitöskirjani pääanalyysiluvuissa, yhdessä persoonaisuuden, toisessa temporaalisuuden ja kolmannessa modaalisuuden näkökulmasta. Yleistäen voidaan sanoa, että samalla kun lava tyhjenee, kielellinen ilmaus tarjoaa katsojille – käytännössä siis vuorovaikutuksen osallistujille – mahdollisuuden asettua itse kuvattujen tapahtumien ja asiointilojen kokijoiksi. Itsenäiset infinitiivit kuvaavatkin aina asiointiloja siten, että vastaanottajat voivat tunnistaa ne ja joko samastua niihin tai samastua siihen puhujan näkökulmaan,

ettei niiden toteutuminen ole kannatettavaa, odotuksenmukaista tai järkevää. Tyypillinen käyttöympäristö on tilanne, jossa puhutaan jostakin yksityisestä, spesifistä ja puhujalle läheisestä. Infiniittisen käsitteistyksen voima piilee siinä, että se voi tehdä vastaanottajan osalliseksi näistä tapahtumista, koska ne eivät kiinnity yksittäisiin ihmisiin tai ajan hetkiin ja käsitteistävät asiointilat ideoiksi, joita voidaan arvioida yleisten säännönmukaisuuksien näkökulmasta.

Havainnollistan itsenäisten infinitiivien tyypillistä käyttökontekstia seuraavaksi videokatkelmalla, jonka olen poiminut dokumentista Marlene Dietrichin poliittinen kutsumus. Infiniittinen kerrontajakso asettuu dokumentissa kohtaan, jossa Dietrich on palannut toisen maailmansodan viihdyttäjäjoukoista Yhdysvaltoihin vain huomataksseen, ettei Hollywood enää tarjoa hänelle töitä. Mieskertojan mukaan Dietrich ”oli menettänyt yhteyden yleisöön ja kaipasi lavaesiintymisten jännitettä”. Sen jälkeen näkyviin tulee musiikin säestyksellä kuvia, joissa Dietrich on esiintymässä. Kuvien vaihtuessa naiskertoja siteeraa Dietrichin kuvausta lavaesiintymisestä, minkä jälkeen leikataan Dietrichin tyttäreen. Infiniittinen katkelma esitetään toisin sanoen muusta kerronnasta erillisenä, kuin suorana esityksenä.

Seistä lavalla, vapaana ilmaisemaan itseään miten haluaa. Tietää, että yleisö on läsnä ja kanssasi, elävänä ja hengittävänä pimeydessä parrasvalojen kuvitteellisen verhon takana. Tietää, että he näkevät minut sillä hetkellä juuri sellaisena kuin olen.

Nähdyssä esimerkissä itsenäiset infinitiivikonstruktiot ovat taipuvaisia saamaan tulkinnan, jota voisi tekstin kanssa ikonista tilannetta esittävien kuvien yhteydessä luonnehtia jopa spesifiksi – kuvien esit-

tämään tilanteeseen (eli Dietrichiin) viittaavaksi. Kuvaus on kuitenkin konstruoitu infinitiiveillä siten, että vastaanottaja voi tunnistaa kuvatut asiointilat ja samastua niihin sen tiedon perusteella, jota hänellä on vastaavista tilanteista — tai ainakin tilanteista, joissa ihminen tuntee voivansa olla oma itsensä. Tällainen kaksoisvalotus — puhe yksittäisistä asioista jotka tarjotaan vastaanottajille niistä hahmottuvien säännönmukaisuuksien näkökulmasta — toistuu kaikissa itsenäisten infinitiivien käyttöyhteyksissä.

Yleisen ja yksityisen jännite heijastuu havainnollisesti esimerkissä käytettyihin pronomineihin. Ensimmäisen virkkeen *Seistä lavalla, vapaana ilmaisemaan itseään miten haluaa* pronomini *itseään* viittaa ke-
neen tahansa ihmiseen vastaavassa asiointilassa. *Tietää, että yleisö on läsnä ja kanssasi, elävänä ja hengittävänä pimeydessä parrasvalojen kuvitteellisen verhon takana* hahmottuu sekä ketä tahansa koskevaksi, mutta nyt puhuja on hieman selvemmin näkyvissä, koska hän nostaa puhetilanteen lavalle yleistävän 2. persoonan muodolla *kanssasi*. Viimeisessä virkkeessä käytössä on pronomini *minä*, jonka voi jo tulkita viittaavan suoraan puhujaan: *Tietää, että he näkevät minut sillä hetkellä juuri sellaisena kuin olen*. Pronominijatkumon myötä lavalle hahmottuu siis vähittäin yksittäinen kokija, mutta kokijuuden spesifioituminen tapahtuu sellaisessa infinitiivisessä kehyksessä, joka pitää kuvauksen avoimena myös vastaanottajille. Koska infinitiiviset verbit eivät nosta lavalle yksittäisiä inhimillisiä osallistujia eivätkä ajallisia tai modaalisia suhteita, Dietrich ei infinitiivisten verbien näkökulmasta edes implisiittisesti nosta itseään tai puhetilannetta osaksi kuvattua näyttämöä vaan asettuu vastaanottajien kanssa samanarvoiseen asemaan – tarkastelemaan omaa tilannettaan ulkopuolelta, katsomosta käsin, asiointilatyypin ideana.

▷

*Ku aattelee et tää on tän jutun loppu ni
ruveta referoimaan (itse kirjattu keskuste-
luaineisto)*

Olen puhunut edellä siitä, että itsenäiset infinitiivit hahmottavat asiointiloja, joissa kuvattujen tapahtumien osallistujat eivät ole näkyvästi lavalla huomiomme kohteena. Dietrich-esimerkin valossa tämä saattaa tuntua ristiriitaiselta, koska siinä oli puhetta nimenomaan lavalla olemisen iloista. On muistettava, että olen puhunut lektiossani lavasta abstraktiona, merkitysten jäsenyksen kuvauskeinona. Se, että itsenäiset infinitiivit eivät nosta yksittäisiä ihmisiä lavalle huomion kohteeksi, ei toki tarkoita, ettei niillä voisi kuvata konkreettista lavalla olemisen kokemusta.

Lava- ja katsomometaforassa on kyse siitä, miten merkitykset avataan ja jäsenne-

tään muille ihmisille. Tyhjentämällä ilmauksen kielellisen näyttämön itsenäisiä infinitiivejä käyttävä puhuja mahdollistaa sen, että katsojat voivat yhdessä ja yhtäläisesti tunnistaa kuvatun tilanteen ja samastua sen herättämään affektiin. Kun lavalle hahmotetun kuvaelman suhdetta katsomoon ei ole mitenkään merkitty, se saa tulkintansa vain suhteessa käsillä olevaan nyt-hetkeen, vain suhteessa läsnä oleviin ihmisiin, vain suhteessa kontekstissa ilmaistuun affektiseen toimintaan, jolloin siitä tulee väistämättä — ainakin illusionäärisesti — vuorovaikutuksen osallistujien yhteisesti jakama: me, yhdessä tässä tilanteessa annamme kuvukselle tulkinnan, koska mitään kuvausta meistä ajallisesti, persoonaisesti tai modaalisesti erottelevia tulkintaohjeita ei ole annettu. On vain infinitiivi — sen yleisesti kuvaama idea — ja tämä hetki. ■

LAURA VISAPÄÄ *Infinitiivi ja sen infiniittisyys. Tutkimus suomen kielen itsenäisistä A-infinitiivikonstruktioista.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1181. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2008.

Sähköposti: laura.visapaa@helsinki.fi